

Katolička crkva i modernizam

Ivan Antunović*

Sažetak

U ovom članku želi se osvijetliti krizno stanje katoličke teologije u modernističkom razdoblju s jedne strane i njezinu obnovu u vrijeme pontifikata trojice papa: Pia IX, Leona XIII, i Pia X s druge strane. Valja istaknuti da je ovo jedno od najtežih i najmanje pogodnih razdoblja za katoličku teologiju. U obrani svoga identiteta u apsolutističkim nacionalnim državama Katolička je crkva tražila svoj spas tako što je na sve moguće načine htjela sačuvati vlastiti identitet pred udarom novih ideja koje su se sve više isticale u filozofiji, politici, pedagogiji i drugim društvenim znanostima u vrijeme modernizma. U ovom razdoblju u sveukupnom kulturnom stvaralaštvu zapaža se društvena uniformnost, tako što posvuda prevladava duh sekularizma, pozitivizma i imanentizma. U razdoblju između XIX. i XX. stoljeća postojala su dva oprečna pravca: s jedne strane neoskolastici (Scheeben, Billot, Fardeil, itd.) te s druge teolozi oduševljeni modernizmom (Loisy, Le Roy, Tyrrel, Murri i drugi). Neoskolastici su još uvijek slijepo usredotočeni na tradiciju, bilo da je riječ o sadržaju, bilo o metodama. Modernisti su nastojali otvoriti teologiju modernom duhu, poput liberalnih protestantskih teologa, dajući prednost povijesnom vidu, povijesnim istraživanjima, povijesnim kritikama i čovjekovoj subjektivnosti. Ključne riječi: modernizam, liberalizam, ateizam, iluminizam, racionalizam, crkveno učiteljstvo, teolozi-modernisti.

Uvod

Modernistički pokret nije bio jednako zastupljen niti se jednako shvaćao na europskom kontinentu, gdje se i rodio. Na njemačkom govornom području bio je više prisutan takozvani »semiracionalizam«, dok je na francuskom prevladavao

* Doc. dr. sc. Ivan Antunović, Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu. Nadstojnik Filozofsko-teološkoga instituta Družbe Isusove u Zagrebu i ravnatelj Teološkoga studija. Adresa: Jordanovac 110, p. p. 169, 10001 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: iantunovic@ffdi.hr Članak je prerađeno i izmijenjeno predavanje sa znanstvenoga skupa »Katolicizam, modernizam i književnost« u povodu 50. obljetnice smrti dr. Ljubomira Marakovića (1887–1959), održanoga 26. studenoga 2009. na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu, u organizaciji Filozofskoga fakulteta Družbe Isusove i Instituta Fontes Sapientiae.

pojam »modernizam«. Koncem 19. stoljeća u Francuskoj je cjelokupno kulturno stvaralaštvo bilo usmjereno prema modernističkim idejama: filozofija, umjetnost, književnost, apologetika, pa prema tome i teologija. Zajednički neprijatelj protiv kojega se trebalo boriti bio je pozitivizam, koji je preplavio sva kulturna područja djelovanja. Neki filozofi, poput Boutrouxa, Bergsona i Blondela, pružili su snažan otpor apsolutizaciji eksperimentalnih znanosti, te su inzistirali na primatu intuicije nad apstrakcijom, duha nad materijom, praktičnog djelovanja nad apstraktnom znanostu. Neki katolički apologeti, poput Laberthonnièra i Blondela, smatrali su da je daleko učinkovitija »metoda imanencije« i »snaga srca« od spekulativne skolastičke teologije. Ovi su mislioci držali da bit teologije ne leži u nepromjenljivim pojmovima i dogmatskim definicijama, već se mora prilagoditi novim i promjenljivim okolnostima duhovnoga života. Osim toga treba se prilagoditi uvjetima modernoga svijeta, otvorenog novom napretku koji se odnosi na cjelokupno znanstveno i kulturno stvaralaštvo. U ovom radu pokušat ćemo prikazati stanje katoličke teologije u vrijeme modernizma, spomenut ćemo najvažnije predstavnike modernističkih ideja iz područja teologije, kao i odnos crkvenog učiteljstva prema njima.¹

1. Modernistički pokret i poznati teolozi

1.1. Alfred Loisy²

U biblijskoj egzegezi Loisy je slijedio protestantske teologe te se služio liberalnim kriterijima koji su bili krajnje racionalistički. Slijedeći takvu metodu u biblij-

1 Uz dodatnu literaturu kojom sam se služio pri izradi ovoga rada posebno treba istaknuti autora i njegova djela: Battista Mondin, *Storia della Teologia*, vol. 4. Epoca contemporanea, Bologna 1997. Idem, *Storia della teologia*, vol. 3. Epoca moderna, Bologna 1996.

2 A. Loisy se kao bibličar služio povijesno–kričkom metodom. Studirao je teologiju na bogosloviji u Chalonsu, gdje je i zaređen za svećenika 1879. godine. Na *Institut catholique* u Parizu nastavio je studij teologije, a na Collège de France specijalizirao je istočnu teologiju i tamo je upoznao Rena. Godine 1882. imenovan je profesorom hebrejskog jezika na *Institut catholique*, a 1889. postao je profesor Staroga zavjeta. Godine 1892. pokrenuo je časopis *L'enseignement biblique*, u kojemu je objavljivao sržni dio svojih predavanja. Godine 1893. Loisy je u *L'enseignement biblique* objavio članak u kojemu je zastupao uvođenje znanstvene egzegeze u tumačenju Svetoga pisma. Tri dana nakon toga biskupi koji su se smatrali čuvarima *Institut catholique* zaključili su da je opasno da Loisy i dalje djeluje na tom Institutu. On je to doživio kao veliku nezahvalnost i nepravdu, pogotovo zato jer je svojim znanstvenim djelovanjem za tu instituciju učinio puno dobra. Upravo u to vrijeme Leon XIII je objavio encikliku *Providentissimus Deus* (18. 11. 1893) koja se odnosi na biblijske studije. Loisy je izrazio odanost Leonu XIII, a papa je zauzvrat tražio da napusti daljnji rad s biblijskim studijima. Loisy ipak nije prihvatio Papin zahtjev, nego se još više posvetio znanstvenom radu i proučavanju biblijskih znanosti, te je iz toga područja objavio mnoge radove. Koncem 1903. Sveti oficij je osudio pet njegovih djela: *La religion d'Israel*, *L'Église*, *Études évangéliques*, *Autour d'un petit livre*, *Le quatrième évangile*.

Početkom 1904. godine Loisy je poslao papi Piu X pismo u kojemu izjavljuje da želi živjeti i umrijeti u okrilju Katoličke crkve. U tom pismu izjavljuje da mu nije nakana uništiti vjeru svoje Crkve, ali se ne može odreći niti plodova svoga rada. Ipak se pokorava sudu Svetoga oficija s obzirom na svoja djela. Kao znak dobre volje izjavio je da je spreman napustiti proučavanja koja je vršio u Parizu te

skoj egzegezi, postavio je u pitanje nadnaravnu izvornost svetopisamskih tekstova. To se vrlo lako da zaključiti na temelju njegova glavnog i glasovitog djela, Sinoptička evanđelja. U njemu Loisy prikazuje evanđelja kao okvir u kojemu se Crkva rodila, rasla i oblikovala. U istom djelu autor naglašava da su konačni redaktori izvršili veliki utjecaj na nastanak evanđelja: dijelom su eliminirali, kompletirali i preoblikovali pisane i usmene izvore, te su na taj način u prikaz Isusova života i njegova naučavanja, u duh prve kršćanske zajednice i Pavlov nauk o otkupljenju utkali obilježje mesijanske dogmatičnosti. Loisy na poseban način osporava povijesnu izvornost predaje koja se odnosi na Isusovu muku i uskrsnuće. Smatra da nauk o uskrsnuću nije povijesni događaj, nego kreacija njegovih učenika, i kao takav je postao sastavnim dijelom poklada kršćanske vjere. Osim toga, ističe da Isus nije imao namjeru osnovati novu religiju niti novu crkvenu zajednicu. Želio je biti samo navjestitelj blizine i neposrednosti Božjega kraljevstva.

Loisy je, bez ikakvih ograničenja u proučavanju svetopisamskih tekstova, primjenjivao kriterije kojima su se služili autori pri oblikovanju drugih literarnih tekstova antičke literature. Naglašavao je da je

Biblija podložna povijesnoj kritici pod istim uvjetima kao i drugi antički spisi. Ona ima svoju izvornost ukoliko je religiozna knjiga, ali kad je riječ o poučljivosti i starini, njezina autoritarnost ne spada ni u kakvu posebnost. Budući da je istina u njoj prenesena uvjetovana i ograničena pojmovima svoga vremena, Crkva je mora uvijek iznova interpretirati i čuvati od zabluda³.

Međutim, teško da takvu obvezu na sebe može preuzeti bilo tko od egzegeta, katoličkih ili protestantskih, jer to bi značilo oduzeti Bibliji sveto, religijsko i nadnaravno obilježje, a to je ono po čemu se ona smatra autentičnim dokumentom Božje riječi i povijesti spasenja.

Premda je Loisy zaniijekao kristovsko i božansko utemeljenje Crkve te je definirao kao naravnu datost, ipak je smatrao, za razliku od Harnacka, da bezuvjetno spada u bit kršćanstva. On ističe da se vjera ne rađa iz čiste interiornosti, već tamo gdje čovjek stječe duboko iskustvo o razlozima svijeta i povijesti, te mu je u tom smislu nužno potrebno posredništvo crkvene institucionalnosti. Osim toga, budući da je riječ o religiozno–društvenoj instituciji, Crkva u sebi sadrži transcendentno obilježje koje pripada religioznom iskustvu svakoga vjernika. U tom smislu Loisy

da je također spreman povući i ne objaviti znanstvene radove koji su bili pripremljeni za objavljivanje. Godine 1907. dekretom *Lamentabili* Sveti oficij je osudio sedamdeset i pet članaka, od kojih su dvije trećine pripadale Loisyovim spisima. Uskoro nakon dekreta *Lamentabili* objavljena je enciklika *Pascendi* (8. rujna 1907) u kojoj je definitivno osuđen modernistički pokret. Godine 1908. Loisy je ekskomuniciran, a sljedeće godine imenovan je profesorom *Collège de France*. Godine 1932. *Sveti oficij* je osudio sva njegova djela.

- 3 Usp. B. Mondin, *Storia della teologia*, vol. 4, Bologna 1994, str. 281. Vrijedno je usporediti i sljedeću literaturu: D. Bader, *Der Weg Loisy zur Erforschung der christlichen Wahrheit*, Freiburg 1974; J. Gutton, *La pensée de A. Loisy*, Aix-en-Provence 1936; F. Heiler, *Der Vater des katholischen Modernismus. A. Loisy*, München 1947; P. Klein, *A. Loisy als Historiker des Urchristentums*, Bonn 1977; J. Lagrance, *A. Loisy et le modernisme*, Juvisy 1932; E. Poulat, *Critique et mystique. Autour der loisy ou la science et l'esprit moderne*, Paris 1984; C. J. T. Talar, *Metaphor and modernist: the polarization of A. Loisy and his neo-thomist critics*, Lanham MD, 1988.

smatra da je Crkva potrebna i za živo interpretiranje evanđelja, jer, kako ističe, ciljevi evanđelja i Crkve u konačnici su identični. Iako je Crkva preuzela oblik zemaljske moći, uvijek je težila k tome da bude drukčija. Aktualno svjetovno stanje u Crkvi je baština iz prošlosti⁴.

Loisyovo naučavanje o Crkvi je identično njegovoj interpretaciji dogmi. On smatra da crkvene dogme nemaju izravnost u evanđeljima, dok istovremeno nisu niti u suprotnosti s njima, što je isticao Harnack. U kontekstu povijesnog razvoja vjere i eklezijalne stvarnosti, formulacija kršćanskih dogmi bila je čak i nužna. One su u Crkvi izrasle s ciljem da štite i pronose čistoću i snagu evanđelja. Povjesničari u dogmama zapažaju interpretaciju religioznih činjenica do kojih su došli teolozi svojim mukotrpnim radom. Premda dogme mogu imati božansko obilježje zbog svog postanka i biti, ipak ostaju plod ljudske kreacije u svojoj strukturi i kompoziciji. Iz toga Loisy zaključuje da je samo istina nepromjenljiva, ali ne i njezin doživljaj u našem duhu. Iz toga slijedi da se vjera priklanja toj nepromjenljivoj istini posredstvom dogmatskih formulacija, za koje se nikako ne može reći da su kompletne i nepodložne promjenama i usavršavanjima. Na kraju svoga života Loisy se smatrao filozofom religije i propovjednikom humane religioznosti, koju su prakticirali svi oni koji su se posvetili idealu istine, dobra i lijepoga. Sebe je doživljavao apostolom društveno–etičke mistike i navjestiteljem novoga katoličanstva koje obuhvaća čitavu povijest čovječanstva. Svojim stvaralaštvom ponudio je put izlaza iz problema i opasnosti, a to je put istine, pravednosti i ljubavi.⁵

1.2. *Edouard le Roy*

Edouard le Roy⁶ je bio prije svega znanstvenik i filozof, te je poput Voutrouxyja, Poincaréa i Bergsona zastupao pozitivističke ideje svoga vremena. Le Roy naglašava razliku između teoretske i praktične znanosti, ali i ova prva ima praktičnu ulogu. U konačnici, smatra Le Roy, jedino filozofija posjeduje teoretsku vrijednost i jedino ona dolazi u posjed istine, budući da posredstvom intuicije dolazi do istinske stvarnosti i proniče je do njezine srži. U interpretaciji spoznaje i pogleda na svijet Le Roy slijedi Bergsona. U spoznaji se na prvom mjestu nalazi intuicija, a ne apstrakcija niti spekulacija. Cjelokupna stvarnost je prožeta jednim životnim zaletom, te se kao takva nalazi u trajnom nastajanju. Ne postoji ništa ap-

4 Usp. J. Böhm, u: *La filosofia cristiana nei secoli XIX. e XX. Ritorno all'eredità scolastica*, E. Coreth — W. M. Neidl — G. Pfligersdorffer (uredili), Roma, 1994, str. 397–398.

5 Usp. F. Heiler, *Der Vater der katholischen Modernismus. A. Loisy*, München 1947, str. 174.

6 E. Le Roy rođen je u Parizu 1870. godine. Od početka svoga studija pokazao je veliko zanimanje za filozofiju, naročito za filozofiju religije. Bio je pod velikim utjecajem Bergsona, kojemu je posvetio značajno djelo, i danas aktualno (*Une philosophie nouvelle*, Henry Bergson, Pariz 1913). Godine 1895. doktorirao je iz matematike. Poučavao je na više pariških sveučilišta, a 1906. postao je redoviti profesor matematike na Saint-Louisu. Godine 1921. naslijedio je Bergsona na katedri iz filozofije na Collège de France. Od njegovih brojnih djela ovdje spominjemo samo ona koja se odnose na područje religije i teologije: *Qu'est-ce que un dogme?* (1905); *Essai sur la notion du miracle* (1907); *Le problème de Dieu* (1907); *Dogme et critique* (1907); *Introduction à l'histoire du problème religieux* (1944).

solutno, nego samo zbilja utemeljena na zbivanjima. On zastupa teoriju evolucionizma te smatra da je život nastao iz materije zahvaljujući evoluciji, a iz tajne života rodio se čovjek. Zahvaljujući evoluciji, život uvijek teži k višem i savršenijem načinu postojanja.

Le Roy naglašava da se do religioznog iskustva dolazi intuicijom. A kad je riječ o Božjoj egzistenciji, za to ne služe uobičajeni dokazi izvedeni iz fizičkih i moralnih zakona. Očito je da materijalni svijet posjeduje određene zakonitosti iza kojih stoji neki tvorac. Tvorac je tih zakona, smatra Le Roy, čovjek sam. On ih donosi i uspostavlja uzajamnom suglasnošću, posredstvom diskurzivnog procesa razmišljanja.

Razmišljajući o čudesima, Le Roy naglašava da ona nisu protiv prirode, nego protiv onoga što znamo o njoj. Čudesa su znak kreativnosti čovjekova duha i uspinjanja do vrhunca njegovih mogućnosti zahvaljujući poticajima vjere. Prema tome, kao ni druge stvarnosti, tako se ni Boga ne može dokazati niti se do njegove egzistencije može doći slijedeći neke posebne zakonitosti, nego samo intuicijom. U tom smislu svaka naša misao implicitno uključuje afirmaciju Božje egzistencije, s time da naša spoznaja Boga ostaje uvijek nesavršena, a samim time je i naša misao trajno otvorena prema savršenijim i uzvišenijim oblicima promišljanja. U tom kontekstu možemo opravdati tezu o transcencijom koja nas dovodi do ideje o Bogu. Boga dohvaćamo u sebi kao beskonačni izvor naše osobnosti. Iz toga se daje zaključiti da religija nije ništa drugo nego spekulativno prihvaćanje duhovnih ideja i njihovo provođenje u životnu praksu. Le Roy se u nekoliko svojih djela bavio tumačenjem kršćanskih dogmi. Prema njemu, njihova primarna uloga je pragmatične naravi i odnose se na propise o praktičnim vrednotama upravo zato jer su namijenjene vjernicima kako bi ispravno usmjeravali svoje postupke u praktičnom življenju. On kritizira klasični pristup dogmama kao čisto pojmovnim i intelektualnim formulacijama koje su izgubile izvorno značenje. Praktični vjernik može i treba pokazati istinsko značenje vjerskih dogmatskih istina, i to ne teoretski nego praktično⁷.

1.3. *George Tyrrell*

U razdoblju kada se Loisy povlačio iz javnog života, u Engleskoj je zaživio centar modernističkog pokreta koji se u nekim aspektima razlikovao od onoga u Francuskoj. Zahvaljujući H. Newmanu, katolici u Engleskoj su izišli iz anonimnosti, te su prema njegovu primjeru započeli dijalogizirati s modernistima. Jedno od najznačajnijih imena iz toga razdoblja je svakako George Tyrrell⁸.

7 Vidi također: R. P. Gillet, »La philosophie d'E. Le Roy«, u: *Archives de philosophie*, lipanj–prosinac 1964. i siječanj–ožujak 1965. godine; H. Leclercq, »Le Roy«, u: *Catholicisme* VII, 443–448; F. Olgiate, *Le Roy e il problema di Dio*, Milano, 1929.

8 G. Tyrrell je rođen u Dublinu 1861. god. Kao kalvinist najprije je prešao na anglikanizam, a potom na katolicizam. God. 1879. ulazi u red Družbe Isusove. Nakon ređenja najprije se posvetio pastoralnom radu, a potom poučavanju moralne teologije. Njegova najpoznatija djela su: *Nova et vetera*,

Polemizirajući s mnogim neotomistima, Tyrrell je nijekao razumsku sposobnost na području metafizike, a jednako tako i na području teologije. Otud započinje njegova borba protiv »teologizma«, koji je dogme smatrao »spekulativnim istinama«, a u tu kategoriju su spadali i filozofski pojmovi u dogmatskim definicijama. Tyrrell smatra da su se smisao vjere i njezino utjelovljenje u povijesti izgubili zahvaljujući skolastičkoj teologiji, kao i odnosu filozofije i teologije toga vremena. Crkva je prema njemu zajednica vjernika utemeljena na zajedničkom iskustvu Boga (*lex orandi*), koje se s vremenom uobličilo u dogmatske formulacije (*lex credenti*). On drži da dogme nemaju nikakvu spekulativnu, nego prije svega praktičnu vrijednost, zato što utječu na oblikovanje života pojedinaca i zajednice⁹.

2. Modernizam u Italiji

Teološka obnova na području Italije ide ukorak s drugim europskim zemljama, samo što se nalazi na tragu skolastičke i tomističke teologije. Ali nisu svi bili s time zadovoljni, te su neki zahtijevali veću otvorenost prema modernizmu, njegovim principima, vrijednostima, kao i njegovim znanstvenim metodama. U skladu s time modernistički val koji je zahvatio Francusku i Englesku prihvaćen je s velikim simpatijama i na talijanskom govornom području. Dva su najznačajnija predstavnika i promicatelja modernističkih ideja na talijanskom području: Romolo Murri i Ernesto Bounaiuti.

2.1. Romolo Murri

R. Murri se smatrao »političkim teologom«¹⁰. Ideja koja se konstantno provlači kroz njegova djela odnosi se na angažiranost Crkve u političkom i javnom životu. Murri naglašava da bi svi kršćani, a naročito kler, trebali biti svjesni svoje dužnosti i odgovornosti u zauzimanju u političkom i društvenom životu. Takvim zauzimanjem Crkva bi mogla odigrati veliku ulogu u obnovi kulturnoga i znanstvenog napretka, što je suvremenom svijetu najpotrebnije. Političko–kulturalno zauzimanje Crkve u javnom životu u skladu je s njegovim poimanjem kršćanske religioznosti. On smatra da je kršćanstvo prije svega religija života, pa prema tome vjerovati znači u praktičnom životu pokazivati smisao Božjega utjelovljenja u Kristu.

U skladu s time Murri drži da vjera nije jednostavno intelektualno pristajanje uz vjerske istine, ukoliko se misli na njihovu teoretsku formuliranost, nego je riječ

London, 1907; *Oil and Wine*, London, 1900; *Lex orandi*, London, 1904; *Lex credendi*, London, 1906; *Christianity at the crossroads*, London, 1909; *Essays on Faith and Immortality*, London, 1904.

9 Usporedi također sljedeću literaturu: B. Faupel, *Di Religionsphilosophie G. Tyrrells*, Freiburg, 1976; R. Gout, *Tyrrell*, Paris, 1910; E. Leonard, *G. Tyrrela nad the Catholic tradition*, London–New York, 1982; A. Nichols, »G. Tyrrell nad the development of doctrine«, u: *New Blackfriars* 67 (1986) 515–529; M. D. Petre, *Autobiography and Life of T. Tyrrell*, vol. 2, London, 1912.

10 Usp. B. Mondin, *Storia della Teologia*, op. cit., str. 286.

o prihvaćanju božanske poruke i njezina sadržaja. Iz toga se da zamijetiti da Murri misli prije svega na istinsko povjerenje vjernika u svoga Otkupitelja koji nam je objavio Božju volju, a ona se sastoji u poslanju Crkve, čija je glavna zadaća da duhovno obnavlja ljudsko društvo u svim njegovim dimenzijama, pa i u javnom i političkom djelovanju¹¹.

2.2. *Ernesto Buonaiuti*

Premda se za Buonaiutia može kazati da je od samoga početka svoga znanstvenog djelovanja bio pod velikim utjecajem modernističkih ideja, sam za sebe drži da se nalazi na liniji tomizma, te je uvijek polemizirao s talijanskim i njemačkim idealistima toga vremena, koji su se u javnosti pokazali kao plod protestantske reformacije. Protivno njihovim idejama, on je u svojim spisima branio sakramentalnu i hijerarhijsku strukturiranost Katoličke crkve, dok se istovremeno zauzimao za njezinu unutarnju obnovu i otvorenost prema novim istraživanjima.

Buonaiuti se prije svega zalagao za nove ideje na području religioznosti, zauzimao se za obnovu u Crkvi, nadahnjujući se idealima prvih kršćana. Zbog toga je i u samoj Crkvi bio odbačen — iz straha da svojim idejama ne bi negativno djelovao na ostale u crkvenoj zajednici. Dar vjere je shvaćao više subjektivistički, a da bi izbjegao religiozni subjektivizam, Crkvu je definirao kao život ljudi koji u zajednici žive iste ideale, kao karizmatičku zajednicu, kao život u zajedništvu i solidarnosti.

Buonaiuti je modernizam shvaćao kao protest protiv takozvanoga racionalizma u teologiji u vrijeme neoskolastike s jedne strane, i s druge kao protest protiv birokratizma u samoj Crkvi. On smatra da su modernisti nastojali unijeti u život Crkve i suvremenog društva svježije ideje koje bi otvorile vrata novim perspektivama. Temeljni cilj modernizma, naglašava Buonaiuti, sastoji se u težnji da iz religije i Crkve ukloni zablude i štetne elemente, držeći se čvrsto izvornosti kršćanske poruke¹².

11 R. Murri, rođen 1870. u Monte San Pietrangeli. Poslije srednjoškolske naobrazbe studirao je na Papinskom sveučilištu Gregorijana u Rimu. Tamo je stekao diplomu iz teologije. Poslije svećeničkoga ređenja 1893. godine započeo se baviti izdavačkom aktivnošću. Došavši u sukob s crkvenim autoritetom, osnovao je »Demokratsku nacionalnu ligu«. Godine 1907. suspendiran je iz svećeničke službe *a divinis*, a 1909. ekskomuniciran, da bi odmah potom započeo s političkim djelovanjem. Najpoznatija djela: *Libertà e cristianesimo* (1902); *La vita religiosa nel cristianesimo* (1906); *Filosofia della fede* (1908); *Il messaggio cristiano e la storia* (1943).

12 E. Buonaiuti rođen je u Rimu 1881. godine. Odmah nakon temeljnog studija teologije surađivao je u časopisima *Studi religiosi* i *Rivista storico-critica delle scienze teologiche*. Godine 1907. približio se modernističkom pokretu te je anonimno objavio djelo *Programma dei modernisti* (1907) i *Le lettere di un Prete modernista* (1908), zbog čega ga je *Sveti oficij* osudio. Druga njegova poznatija djela su: *Saggi sul cristianesimo primitivo* (1926); *Lutero e la riforma religiosa in Germania* (1926); *Il cristianesimo nell'Africa romana* (1928); *Gioachino da Fiore* (1931); *Storia del cristianesimo* (3 sveska, 1942–1943).

3. *Modernizam i katolička teologija*

Kao što je već spomenuto, modernizam nije bio tek trenutno oduševljenje nekolicine znanstvenika, nego velik i snažan pokret koji se proširio po čitavoj Zapadnoj Europi, te je kao takav bio velika prijetnja cjelokupnom katoličkom svijetu. Iako su ga pape toga vremena nastojali staviti u određene okvire i držati pod kontrolom da bi spriječili širenje opasnosti koja je katoličanstvu prijetila zahvaljujući njegovim idejama, ipak ga se nije moglo potpuno zanemariti, a pogotovo nisu mogli ostati skriveni razlozi koji su uzrokovali njegov nastanak. Može se ustvrditi da su suvremena istraživanja koja se odnose na modernistički pokret, kao i na njegove protagoniste, poprilično objektivna i sazrela u znanstvenom pogledu. Danas se može jednostavnije shvatiti razloge koji su motivirali ljude onoga vremena da se uopće upuštaju u takvu avanturu. Isto tako, lakše možemo sagledati probleme toga doba, kao i povijesne okolnosti u kojima se nalazila i sama Crkva.

Prema tome, nove inicijative koje su se rađale nastankom modernističkog pokreta, a koje nisu bile u svemu u skladu sa stajalištima Katoličke crkve, prihvaćene su kao normalna pojava¹³. Tu treba na poseban način istaknuti ideje koje su nastajale na francuskom govornom području, a odnosile su se na povijesnost evanđelja, na valjanost dogmi, na vjerodostojnost čudesa, na odnos vjere i njezine povijesne autentičnosti, na naravne i nadnaravne stvarnosti i njihov međudnos, na crkveni autoritet. Sve spomenute tematike zaokupljale su pozornost katoličkih teologa koji su bili vjerni crkvenom učiteljstvu, ali su istovremeno bili svjesni novih problema i znakova vremena. U promišljanju o tim problemima posebno su se istakli ovi katolički teolozi: Léonce de Grandmaison, Pierre Rousselot, Ambroise Gardeil i Joseph Maréchal.

3.1. *Teolozi — čuvari katoličke tradicije*

Léonce de Grandmaison smatrao je da se crkvenim sankcijama protiv modernističkih zabluda na području teologije ne može mnogo učiniti, te se odlučio na pozitivniji iskorak. Osnovao je časopis *Religiozna istraživanja (Recherches de science religieuse)* te se tim putem suprotstavljao modernističkim idejama. Otvoren religioznim problemima i pitanjima koja se odnose na biblijsku kritiku, pronalazio je nove putove i načine za rješavanje novonastalih pitanja, dok istovremeno nije

13 Modernističke ideje su doživjele svoj vrhunac u takozvanom postmodernom vremenu, koje američki sociolog John Naisbitt prikazuje kroz deset »megatrendova«, a to su: globalizacija, ekonomija, preobrazba starih i radanje novih umjetnosti, pojava socijalizma »di mercato«, globalizacija načina života i kulture, privatizacija državnih institucija, posebno socijalnog sustava, tendencija ka globalnom miru, uspon žena na vlast, prevlast biologije među znanostima, porast opće religioznosti, pobjeda individualizma. J. Naisbitt, *Megatrends*, Milano, 1984. Hungtinton smatra da ovi megatrendovi oformljuju proces stvaranja nove civilizacije, što se »vjerojatno odnosi na složenu mješavinu viših razina morala, vjere, učenosti, umjetnosti, filozofije, tehnologije, materijalnog blagostanja i vjerojatno drugih stvari«. S. P. Huntington, *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Zagreb 1998, str. 389.

upadao u zablude zbog kojih bi trebao biti osuđen od Svetog oficija, što se dogodilo njegovim suvremenikima poput Tyrrella, Loisyja, Le Roya, i drugih.

Ambroise Gardeil¹⁴ u djelu *La crédibilité et l'apologétique* progovara o značenju katoličke apologetike. Glavni joj je zadatak da racionalnim argumentima opravda razumnost vjerovanja. On smatra da analizom izvanjskih i povijesnih Božjih znakova, među koje na poseban način spadaju čudesa i proročka ispunjenja, apologetika može dokazati njihovu vjerodostojnost. Budući da je Krist poruku radosne vijesti povjerio svojim učenicima, apologetika ih je identificirala sa samom Crkvom, jednom, svetom, katoličkom i apostolskom, koja je kroz stoljeća očuvala svoju vjernost evanđelju i Kristovu poslanju. Na taj se način sa sigurnošću moglo vjerovati u vjerodostojnost zaključaka o vjerskim istinama, donesenih na temelju znanstvenih metoda koje su uvijek bile u skladu s Objavom.

Joseph Maréchal¹⁵ je nastojao u svom monumentalnom djelu *Le point de départ de la métaphysique* u pet svezaka uspostaviti most između kantizma i tomizma, te je nadmašio moderniste koji u tome nisu uspjeli. Našu spoznaju Boga kao objektivnu istinu Maréchal ne temelji na samim pojmovima, nego na dinamičkom elementu, tj. na dinamizmu ljudskog duha koji je usmjeren prema beskonačnome¹⁶. U svojim promišljanjima Maréchal polazi od kantovskog kriticima kako bi dokazao da se noumen (stvar u sebi) ne pokazuje samo kao praktični postulat nego također kao spekulativna nužnost. Intelektualna je aktivnost, pojašnjava Maréchal, također određeno gibanje ili, još točnije, težnja ljudskog duha prema spoznaji same biti stvari.

Marie–Dominique Chenu¹⁷ smatra da je modernizam uvelike potaknuo razvoj katoličke teologije, posebno na francuskom govornom području, te ga istovremeno definira kao kriznu točku u njezinu razvoju¹⁸. U tom kontekstu ističe da osude modernizma s crkvene strane treba promatrati kao negativan i bolan aspekt raz-

14 A. Gardeil (1859–1931) bio je svećenik, dominikanac, promicatelj tomističke teologije, istovremeno otvoren prema novim modernim gibanjima. Djelovao je uglavnom u Parizu kao duhovni vođa u mnogim redovničkim zajednicama, a u isto vrijeme se bavio različitim znanstvenim disciplinama: apologetikom, metodologijom te naročito duhovnom teologijom, gdje je na poseban način obradio darove Duha Svetoga i dinamičnost u mistici. Tu je tematiku obradio u dva sveska pod naslovom *La structure de l'âme et l'expérience mystique*. U djelu je obradio mističnu povezanost vjernika i Presvetoga Trojstva. Usp. *Dizionario dei teologi dal primo secolo ad oggi*, Piemme, Casale Monferrato, 1998, str. 524.

15 Joseph Maréchal (1878–1944), svećenik, isusovac. *Le Thomisme devant le Philosophie critique* djelo je u kojemu je nastojao sučeliti skolastičko–tomističku filozofiju s dominantnim tematikama modernoga i suvremenog doba. Usp. *Dizionario dei teologi dal primo secolo ad oggi*, Casale Monferrato, 1998, str. 843–844.

16 Usp. F. Liverziani, *Dinamismo intellettuale ed esperienza mistica nel pensiero di J. Maréchal*, Roma 1974.

17 Marie–Dominique Chenu (1895–1990), teolog koji se ponajviše bavio ekleziologijom XX. stoljeća. Zahvaljujući filozofsko–teološkoj izobrazbi koju je stekao u Rimu na Angelicum, duboko je poznao Tomine misli. U svome glasovitom djelu *Une école de théologie Le Saulchoir* istakao je uvjerenje da teologija ima što reći i ovome vremenu. Više o ovom autoru i njegovim djelima može se naći u: *Dizionario dei teologi dal primo secolo ad oggi*, Casale Monferrato, 1998, str. 298–302.

18 Usp. M. D. Chenu, »Le sens et les leçons d'une crise religieuse«, u: *La vie spirituelle* 13 (1931), str. 358.

voja katoličke teologije. Kad danas s povijesne distance prosuđujemo modernistički pokret, s pravom se može zaključiti da je on sa sobom donio i dobre stvari. Eliminacijom zabluda, skupa s krivim načelima, metodama i rezultatima, naglašava E. Vilanova, došlo se do boljih i kvalitetnijih rezultata na području teologije, kao i drugih znanstvenih disciplina. Treba naglasiti da se to na poseban način odnosi na dogmatske definicije, zatim na čovjekov ispravan čin vjerovanja, na ulogu razuma u teološkim promišljanjima¹⁹. I ovoga se puta, kad je riječ o modernizmu i njegovim zabrudama, pokazalo da hereze u povijesti Crkve i teologije nemaju samo negativnu ulogu. Kao što je bio slučaj s krivovjerjima u ranoj crkvi, tako se i u ovom slučaju modernizam pokazao kao poticaj teolozima da iznjedre bolje i savršenije definicije koje se odnose na vjerske istine.

4. *Kriza katoličke teologije u modernističkom razdoblju*

Budući da je teologija govor o prisutnom, ali i transcendentnom Bogu, nužno dolazi u raskorak s modernističkim poimanjem Boga. Modernizam zastupa religijski individualizam, u kojemu osobno religijsko iskustvo dobiva prevagu nad svim ostalim.²⁰ Modernističko razdoblje je bilo najmanje pogodno za razvoj teologije.²¹ U obrani svoga identiteta u apsolutističkim nacionalnim državama, Katolička je crkva tražila svoj spas tako što je na sve moguće načine željela sačuvati vlastiti identitet pred udarom novih ideja koje su se sve više isticale u filozofiji, politici, pedagogiji i drugim društvenim znanostima.²² Katolička se teologija, strogo nadzirana od strane crkvenoga učiteljstva, izravno suprotstavila modernističkom pokretu, a samim time je dospjela u određeno neslaganje s evangeličkim crkvama i iluministički inspiriranim građanskim staležom²³. Zbog velikog napretka na znanstvenom polju, kao i zbog novih pogleda na svijet koji su se rodili iz novonastalih filozofskih pravaca, teologija kao znanost postala je bespomoćna i paralizirana²⁴. Filozofija kao njezina tradicionalna služavka ne samo da se osamostalila nego si je prisvojila ulogu gospodarice, a druge novonastale znanosti koje se odnose na prirodu i čovjeka nisu joj bile ni od kakve pomoći. Veliki poznavatelj povijesnih gibanja iz toga vremenskog razdoblja, P. Eicher, zamjećuje da katolička teologija tada nije tražila svoj identitet polazeći od modernih znanosti, iluminizma i povijesnog trenutka, nego u zauzimanju obrambenog stava prema modernistič-

19 Usp. E. Vilanova, *Storia della teologia cristiana*, vol. III, Roma, 1995, str. 478.

20 Usp. J. Jukić, »Nove društvene prilike i ezoterično okultna religioznost«, u: *Novi religiozni pokreti*, (ured. M. Nikić), Zagreb, 1997, str. 126.

21 Usp. N. A. Ančić, »Crkva i modernizam«, u: *CuS* 42/3 (2007), str. 563–566.

22 O odnosu modernizma i postmoderne te stanja teologije u tom razdoblju vidi: A. Mateljan, »Postmoderna i teologija«, u: *CuS* 37/4 (2002), str. 387–409.

23 Usp. P. Eicher, »Teologie moderne«, u: *Enciclopedia teologica*, Brescia, 1989, str. 1069.

24 Usp. J. Jukić, »Nove društvene prilike i ezoterično okultna religioznost«, u: *Novi religiozni pokreti*, (ured. M. Nikić), Zagreb, 1997.

kim idejama. Zbog toga katolička teologija nije nikada postala »moderna« u smislu liberalnih teologija, koje su s vremenom postale modernistička kulturna baština²⁵.

Takvo duboko otuđenje katoličke teologije od modernizma odvelo ju je ponajprije u izolaciju od svijeta kulture i društva, a samim time i u veliku krizu vlastitoga identiteta. Budući da na scenu stupaju filozofija i sekularne znanosti, rješenja za sve velike probleme više se ne traže u svećenika i teologa, već u filozofa i znanstvenika, a Crkva i teologija su sve manje prisutne u javnom i kulturnom životu. Takvo ozračje je onemogućavalo teologe u njihovoj kreativnosti i stvaralaštvu, tako da im nije preostalo ništa drugo nego ponavljati i prenositi bogatu teološku baštinu iz baroknog razdoblja, tomističku skolastiku među katolicima i luteransku skolastiku među protestantima²⁶.

4.1. *Obnova katoličke teologije*

Osnutkom isusovačkog reda obnavlja se školstvo, a samim time zasnivaju se nova sveučilišta i druge škole, gdje su se na poseban način poučavale filozofija, teologija i ostale znanosti, poput biblijske egzegeze, crkvene povijesti, patrologije, kršćanske filozofije. U tom razdoblju postojala su dva oprečna pravca: s jedne strane neoskolastici (Scheeben, Billot, Gardeil, itd.) te s druge strane teolozi zahvaćeni modernizmom (Loisy, Le Roy, Tyrrel, Murri, itd.). Neoskolastici su još uvijek slijepo usredotočeni na tradiciju, bilo da je riječ o sadržaju, bilo o metodama. Modernisti su nastojali otvoriti teologiju modernom dobu, poput liberalnih protestantskih teologa, dajući prednost povijesnom aspektu, povijesnim istraživanjima, povijesnim kritikama i čovjekovoj subjektivnosti.

Postoje različiti uzroci koji su uvjetovali veličanstveni preporod katoličke teologije, koji je najviše došao do izražaja u drugoj polovici XX. stoljeća.²⁷ Prvi razlog je učvršćivanje papinskog autoriteta; zahvaljujući tome utemeljena su brojna sveučilišta na kojima se njegovala katolička teologija, a istovremeno su osuđeni svi pravci koji nisu bili u skladu s katoličkom vjerom. Zatim obnova tomizma, gdje je katolička teologija pronašla jasnu pojamovnu gramatiku te realno shvaćanje čovjeka i svijeta. Nadalje, povratak na biblijske i patrističke izvore, što je dalo snagu i osvježenje samoj teologiji. Osim toga, dogodio se misijski duh i razvoj misiologije kao teološke discipline, i konačno, osjećaj za socijalna pitanja, koja su na poseban način vezana uz moralnu teologiju²⁸.

25 Usp. P. Eicher, »Teologie moderne«, u: *Enciclopedia teologica*, str. 1055–1056.

26 Usp. H. De Lubac, *Agostinismo e teologia moderna*, Bologna 1968, str. 271.

27 Usp. V. Bajsić, »Crkva u XIX. i XX. stoljeću pred problemom sekularizacije i pitanje laikata u Crkvi«, u: *BS* 3–4 (1987), str. 170–178.

28 O tome više u: B. Mondin, *Storia della Teologia*, vol. 4, Bologna, 1997, str. 266ss.

5. Odnos crkvenoga učiteljstva prema modernizmu od Prvoga vatikanskog koncila do Pia X

Iz povijesti Crkve očito je da je njezino službeno učiteljstvo imalo značajnu ulogu u crkvenom životu općenito, naročito kad je riječ o znanstvenom stvaralaštvu, i to posebno na području teologije. O tome svjedoče veliki ekumenski sabori koji su pogodovali obnovi crkvene tradicije i donošenju novih dogmi. Duboka promišljanja o vjerskim istinama crkvenih otaca sakupljena su i svečano definirana na ekumenskim koncilima u IV. i V. stoljeću. Veliko blago iz skolastičkoga razdoblja sačuvano je u definiranim istinama, donesenim na Tridentskom saboru. Cjelokupna poslijetridentska i barokna teologija bila je plodna bezbrojnim dobrima na području znanja o vjerskim istinama, u crkvenoj hijerarhijskoj organiziranosti i njezinu liturgijskom životu.

U XIX. stoljeću preporod katoličke teologije događa se u vrijeme Prvoga vatikanskog sabora te je isprepleten doktrinalnom aktivnošću pape Pia IX i njegovih nasljednika, tj. pape Leona XIII i Pia X. Naučiteljska djelatnost spomenutih papa važna je u dvostrukom smislu: s jedne strane svojom naučiteljskom službom istakli su važnost teološkog stvaralaštva toga vremena, a s druge dali su poticaj teolozima da prodube nauku o pitanjima koja se odnose na vjeru i milost, na odnos naravnoga i nadnaravnog, o mogućnostima i funkciji razuma, o zadaći kršćanske filozofije, o autoritetu rimskoga prvosvećenika, o čovjekovoj slobodi, o društvenim pitanjima, o interpretaciji svetih knjiga.

5.1. Papa Pio IX

Premda papa Pio IX (1846–1878) nije bio u akademskom smislu teolog, pa čak nije imao niti posebnu izobrazu na području teološke kulture, dao je značajan doprinos u razvoju teologije i donošenju novih dogmatskih istina u Katoličkoj crkvi. Interventi s kojima je papa Pio IX ne samo zaštitio nego i omogućio daljnji razvoj *depositum fidei* mnogobrojni su i od velikoga značenja. Ovdje treba spomenuti tri: definiciju dogme o Bezgrešnom Začecu, encikliku *Quanta cura* i Prvi vatikanski koncil. Papa Pio IX se u više navrata zauzimao za obranu vjere od racionalizma, iluminizma, sekularizma, laicizma, konzumizma, liberalizma, indiferentizma i drugih »izama«. Branio je vjeru od krivih iluzija koje su dolazile od modernističkog pokreta, koji je smatrao da može dati rješenja za sve čovjekove probleme, bilo osobne, bilo društvene naravi. Naučiteljsko djelovanje pape Pia IX bilo je više obrambenog karaktera, poput djelovanja i njegova predšasnika pape Grgura XVI. No treba naglasiti i to da njegovo teološko naučavanje nije bilo konzervativno, kao što mu se često prigovaralo. Njegovo je djelovanje bilo protkano istinskom proročkom hrabrošću, što se pokazalo u njegovim stajalištima prema političkim i društvenim problemima, kao i na području teoloških strujanja²⁹.

29 Usp. V. Bajsić, »Crkva u XIX. i XX. stoljeću pred problemom sekularizacije i pitanje laikata u crkvi«, u: *BS* 3–4 (1987), str. 170–178.

Prvo veliko djelo u njegovoj papinskoj službi bilo je proglašenje dogme o Bezgrješnom Začecu BDM godine 1849. enciklikom *Ubi primum*.³⁰ Enciklikom *Quanta cura* osudio je modernistički pokret u svim njegovim dimenzijama. Već u enciklici *Qui pluribus*, objavljenoj prije enciklike *Quanta cura*, navedene su najznačajnije zablude iz toga vremena koje su negirale nadnaravnu i transcendentnu stvarnost te ograničavale slobodu djelovanja Katoličke crkve i papinskog naučavanja u stvarima koje se odnose na društveni i javni život ljudi. Nakon toga je posebna komisija izdala tekst pod nazivom *Syllabus*³¹; riječ je o popisu zabluda u osamdeset tvrdnji. Iz toga se rodila enciklika *Quanta cura*³², u kojoj je u cijelosti osuđen modernistički pokret, tj. njegova iskrivljena mišljenja i pogubni spisi. Osamdeset tvrdnji *Syllabusa* je sintetizirano u tri skupine. Prva grupa se odnosi na osudu ideoloških sustava usmjerenih protiv vjere: ateizma, naturalizma, racionalizma, socijalizma, komunizma i liberalizma. U drugu grupu spadaju zablude koje se odnose na Crkvu i njezine odnose s civilnim društvom i državama. Najopasnija zabluda iz te skupine je mišljenje da Crkva mora biti podložna državi, kao i negacija njezina božanskog porijekla. U treću skupinu zabluda spadaju one koje su negirale Kristovo božanstvo. U zaključnom dijelu enciklike Pio IX je poticao biskupe da brane vjeru i da se zauzimaju za to da Crkva bude slobodna u vršenju svoje učiteljske i misionarske službe. Enciklika *Quanta cura* i *Syllabus* su dva najznačajnija dokumenta pape Pia IX. Bili su svesrdno prihvaćeni od Crkve, ali su izvan nje dočekani s neprijateljskim raspoloženjem. Sve u svemu, *Syllabus* se u svojoj biti odnosi na obranu Boga, njegovu objavu, na obranu vjere i na obranu čovjekova dostojanstva kao razumnoga i slobodnog bića. Zatim, u ovom dokumentu iznesena je obrana Crkve, tj. obrana njezine vlasti, njezina božanskoga poslanja, njezine učiteljske službe i primata rimskoga prvosvećenika.

5.2. Prvi vatikanski sabor

Do Prvoga vatikanskog sabora nije se promišljalo izravno o otajstvu Crkve, nego tek usput. U središtu pozornosti crkvenih otaca na ekumenskim koncilima bile su druge teološke teme: Trojstvo, Isus Krist, Duh Sveti, narav spasenja i milosti i sakramenti. Tek ovim saborom Crkva je počela promišljati o samoj sebi, i to zato da bi zaštitila svoju bit i narav, svoje ustrojstvo i poslanje. Papa Pio IX je zamislio da glavna zadaća Prvoga vatikanskog sabora bude isticanje dviju eklezijalnih dimenzija: njezine mistične naravi s jedne strane i s druge njezine hijerarhijske i institucionalne strukturiranosti. Shema *De ecclesia Christi* nije nikakav službeni dokument, nego je prije svega riječ o projektu u kojemu je prikazan nauk o Crkvi u deset poglavlja, gdje su istaknute glavne teme: narav Crkve, njezine vlastitosti i njezina vlast. S obzirom na njezinu narav, za razliku od posttridentinske ekleziologije u kojoj je naglašena »Crkva kao društvo«, ovdje se Crkva definira kao »tije-

30 Usp. Bula *Ineffabilis Deus*, DH 2803.

31 DH 2890–2896.

32 DH 2901–2980.

lo«: Crkva je mistično tijelo Kristovo. Krist kao glava je sakramentom krštenja povezan s udovima svoga mističnog tijela. Nadalje, u shemi se ističe da to tijelo ima svoje vlastitosti. Crkva je stvarno, savršeno, duhovno i nadnaravno društvo. Kao stvarno društvo ima vidljive elemente: učiteljstvo, sakramente i hijerarhiju. Ostale crkvene vlastitosti su: crkvena »jednost«, svetost ili nepokvarljivost, nepogrešivost i crkvena vlast.³³

Predstavnici modernističkih strujanja se nisu slagali s ovakvim prikazom i poimanjem Crkve, te su joj ponajviše osporavali njezine nadnaravne, božanske i kristovske datosti. Koncil je donio dvije konstitucije u kojima je pokušao objasniti i opravdati svoja stajališta. U konstituciji *Dei Filius* suprotstavljao se panteizmu, modernizmu i racionalizmu. U njoj je Crkva na poseban način izlagala nauku o Bogu, Objavi i vjeri. U konstituciji *Pastor aeternus* prikazan je nauk o papinoj nepogrešivosti. U tri točke Koncil je definirao Petrov primat koji se odnosi na apostolski kolegij i čitavu Crkvu. U drugoj točki definirano je da se taj primat prenosi na Petrove nasljednike, biskupe Rima, na biskupski kolegij, i konačno, na cijelu Crkvu³⁴. U trećoj točki definirana je Petrova vlast nad čitavom Crkvom i svim njezinim članovima, biskupima i vjernicima. Biskupska služba u Petrovu nasljedniku, rimskom biskupu, ima svoje počelo i temelj, i nijedan biskup ne može obnašati svoju biskupsku službu neovisno od rimskoga prvosvećenika.

5.3. Leon XIII i enciklika *Aeterni Patris* (1878–1903)

Papa Leon XIII, osim što je bio veliki poznavatelj sv. Tome i skolastičke teologije, bio je također i vrlo osjetljiv za društvene i političke probleme toga vremena. Modernistička strujanja su prouzročila mnoge probleme koji se odnose na vjeru i Crkvu, a papa im se suprotstavljao kulturnom i teološkom izobrazbom klera i vjernika, otvaranjem filozofskih, teoloških i biblijskih studija, unutarnjom obnovom društva utemeljenom na kršćanskim načelima. Enciklikom *Inscrutabili Dei consilio* (1878) planirao je ponovno kristijanizirati moderni svijet.

Za razliku od predšasnika koji su uglavnom polemizirali i osuđivali svoje protivnike, Leon XIII je stvarao atmosferu dijaloga. U dijalogu s modernističkim strujanjima, čiji su predstavnici prigovarali Crkvi da koči napredak u različitim znanstvenim granama, Papa polazi upravo od te činjenice, tj. od toga da je Crkva kroz cijelu svoju povijest neumorno poticala i radila na prosvjećivanju ljudskoga društva, o čemu postoje bezbrojna pisana i usmena svjedočanstva. U spomenutoj programatskoj enciklici Papa je jasno definirao svoj glavni cilj: obnoviti i izgraditi novo društvo, utemeljeno na evanđeoskim načelima, i prožeti ga evanđeoskim duhom.³⁵ I modernisti su imali sličan program i cilj, ali su nastojali svim silama izgurati iz svog programa evanđeoska i nadnaravna načela, a u tome je Papa vidio ve-

33 Usp. T. Ivančić — Z. Turza, »Teološki model Franca Barca u djelu *O modernoj katoličkoj apologetici*«, u: *BS* 77/4 (2007), str. 777–791.

34 Usp. Y. Congar, *L'Eglise de saint Augustin à l'époque moderne*, Paris 1970, str. 449ss.

35 Usp. V. Bajsić, »Crkva u XIX. i XX. stoljeću pred problemom sekularizacije i pitanje laikata u crkvi«, *nav. dj.*, str. 176s.

liku opasnost. Zahvaljujući tome, upravo u to vrijeme pojavili su se novi ideološki pravci kao što su pozitivizam, evolucionizam, idealizam, marksizam, vitalizam, nihilizam, i drugi, a svaki od njih imao je za cilj unaprijediti razvoj humanizma bez Boga. Svi spomenuti pravci u Crkvi su vidjeli najvećeg neprijatelja i glavnu prepreku razvoja ljudskog društva. To je uzrokovalo rađanje antiklerikalnog pokreta, koji se ubrzo proširio po cijeloj Europi, pa čak i izvan njezinih granica. Svoje uporište je imao u masonerijskim krugovima. U Italiji se proširio vrlo brzo. U Njemačkoj *Kulturkampf* je promicao borbu protiv kršćanstva, a još više protiv katoličanstva, te je zagovarao razvoj civilnoga laičkog društva. Inicijative protivne Katoličkoj crkvi bile su prisutne također u Francuskoj, Belgiji, Švicarskoj, ali i na južnoameričkom kontinentu, točnije u Meksiku i Brazilu.

Papa Leon XIII je tijekom svoga pontifikata napisao 51 encikliku, te je na taj način pokazao istančanu osjetljivost za društvene, političke i kulturalne probleme nastale kao posljedica zabluda i opasnih ideologija toga vremena. Glavni cilj koji je želio provesti u djelo za vrijeme svoga pontifikata je izmirenje Katoličke crkve s modernim svijetom, i to na način da Crkva postane njegovo središnje moralno uporište. Nastojao je provesti u djelo novu suradnju i uzajamno razumijevanje Crkve i suvremenog svijeta. Želio je izgraditi novo kršćansko društvo utemeljeno na filozofskim, znanstvenim, spekulativnim i praktičnim idejama.

Već u prvoj enciklici, *Inscrutabili Dei consilio*, Leon XIII je naglasio pozitivno značenje kršćanske filozofije u obnovi »kršćanskoga društva«, a isto tako i tumačenje objave. O tome nam svjedoče veliki primjeri poput sv. Augustina i sv. Tome Akvinskoga, kao i drugih učitelja kršćanske mudrosti. Od samog početka svoga pontifikata želio je obnoviti crkvene studije, i to na temelju naučavanja sv. Tome. Povodom toga objavio je encikliku *Aeterni Patris* (1879) u kojoj je naglasio pozitivnu ulogu razuma, a samim time i filozofije s obzirom na produbljivanje vjere, veću učinkovitost teologije kao prave znanstvene discipline i tumačenje vjerskih istina. Zadaća filozofije sastoji se u tome da posvjedoči i dokaže Božju egzistenciju i vjerodostojnost objave; nadalje, filozofija i teologija kao znanstvene discipline trebaju se upotunjavati u sistematizaciji različitih vjerskih istina; filozofija skupa s teologijom treba stati u obranu vjerskih istina koje su racionalisti nastojali prikazati besmislenima. Upravo su to činili crkveni oci, a u tome su se na poseban način istakli Augustin i Toma Akvinski. Oni su na najbolji mogući način uskladili vjeru i razum te vjeri dati solidno racionalno utemeljenje. Enciklika *Aeterni Patris* je odigrala veliko značenje za razvoj kršćanske filozofije, a jednako tako i za razvoj teologije. Iz toga je nastao veliki i snažan pokret pod nazivom neotomizam, koji je, otkrićem autentične Tomine misli, pogodovao obnovi i preporodu katoličke teologije tijekom prve polovice XX. stoljeća. Osim toga utemeljeni su mnogi papinski studiji na području Italije i po svijetu koji su se posvetili proučavanju Tomine filozofije i teologije³⁶.

36 Usp. R. Aubert, u: »La filosofia cristiana nei secoli XIX. i XX., II. Ritorno all'eredità scolastica«, E. Coreth — W. M. Neidl — G. Pfligersdorffer (uredili), Roma, 1994, str. 375–382.

U svom naučavanju Leon XIII se na poseban način usredotočio na takozvanu praktičnu teologiju, tj. na društvene, moralne, političke i kulturalne probleme. Osim toga poticao je teologe na proučavanje Svetoga pisma, koje se smatra temeljem cjelokupne teologije. Proučavanje Biblije u katoličkom podneblju započeo je Alfred Loisy, profesor na *l'Institut Catholique* u Parizu, u članku »Biblijsko pitanje«. Na to goruće pitanje odgovorio je i sam Leon XIII enciklikom *Providentissimus Deus*, gdje se suprotstavio krivim tumačenjima Božje riječi. Premda je očito da je ova enciklika više obrambenog, a manje konstruktivnog karaktera, njezina se vrijednost ipak sastoji upravo u tome što je pobudila veliki interes za proučavanje Svetoga pisma. U tom proučavanju katolički su se stručnjaci služili povijesno-kritičkom metodom svetoga teksta, kao i arheološkim i filološkim izvorima koji su im bili na raspolaganju.

Na kraju se s pravom može zaključiti da Leon XIII nije uspio izgraditi novo kršćansko društvo, što je namjeravao, ali je stvorio uvjete za nastajanje nove katoličke kulture koja je donijela značajne i dragocjene plodove na različitim područjima u tadašnjem društvu: u politici, moralu, filozofiji, umjetnosti, teologiji i drugim područjima. Na taj je način pokazao da Crkva može učinkovito djelovati kao univerzalni sakrament spasenja, pa čak i bez onih ovlasti koje je prije posjedovala.

5.4. Pio X i modernistička kriza (1903–1914)

Teologija pape Pia X, kao i njegov pontifikat, ostvarivala se velikim dijelom u vrijeme modernističke krize. Taj je pokret imao veliki utjecaj i na katoličku teologiju početkom XX. stoljeća. Modernizam ili moderno doba u tom razdoblju se može definirati kao susret i sučeljavanje s religioznošću oblikovanom kroz dugo povijesno razdoblje s jedne strane i s druge s aktualnim stanjem, u kojemu i sama teologija zadobiva nove izvore i nadahnuća.³⁷ Duh takozvanoga protestantskog liberalizma imao je veliki utjecaj i na katoličke teologe. Ono što ujedinjuje i razdvaja najveće predstavnike katoličkoga modernizma je pitanje oko usklađivanja kriterija koji se odnose na novozavjetnu objavu s promjenljivim formama moderne kulture i duhovnosti. Polazišna točka i temeljna podloga teolozima modernoga doba bilo je vlastito religiozno iskustvo, te su zbog toga energično odbacili i nemilosrdno kritizirali bilo kakav intelektualizam i izvanjski sopranaturalizam. Zagovalarali su novi tip apologetike koja se ravna po imanentnoj metodi. To znači da su transcendentnu stvarnost na neki način poštivali, ali su je ipak sveli u ovozemaljska zbivanja. U Crkvi su gledali zajednicu koja ima svoja posebna obilježja, za razliku od drugih, ali su joj istovremeno zaniijekali božansko izvorište i nadnaravno poslanje. U takve okvire su ugradili i sve vjerske dogme. Najznačajniji predstavnici katoličkoga modernizma su Le Roy i Loisy u Francuskoj, Tyrrel u Engleskoj i Bonaiuti u Italiji.

37 Usp. E. Poulat, *Histoire, dogme et critique dans la crise moderniste*, Paris–Tournai, 1962.

Crkva je prilično brzo i odlučno reagirala na te modernističke izazove. Između 1903. i 1907. mnoga su se modernistička djela našla na indeksu. Biblijska komisija je zauzela određeno stajalište protiv modernističkog primjenjivanja biblijske kritike, 1907. godine objavljen je i dekret *Lamentabili*, a dva mjeseca poslije toga Pio X objavio je encikliku *Pascendi dominici gregis*; 1910. godine s *motu proprio Sanctorum antistitum* Pio X je propisao takozvanu »antimodernističku zakletvu«. U tim dokumentima, a naročito u enciklici *Pascendi*, modernizam je osuđen kao »sinteza svih hereza«, jer su se u njemu slile sve zablude modernističkoga pokreta: relativizam, subjektivizam, agnosticizam, racionalizam, scijentizam, imanentizam, historicizam itd. Zahvaljujući tim idejama, vjeru se željelo svesti na čisto subjektivnu osjećajnost, dogmatske istine na povijesne datosti bez ikakvoga nadnaravnog obilježja, Crkvu na određeno mistično društvo u kojemu se ostvaruje kolektivna svijest određene zajednice, a uloga autoriteta sastoji se u tome da izražava tu svijest u ime pojedinaca.

Iz toga slijedi da su zastupnici antireligijskog liberalizma, materijalističkog socijalizma i neobuzdanog scijentizma namjeravali stvoriti novi svijet u kojemu bi čovjek bio toliko emancipiran da bi zauzeo Božje mjesto. Zbog toga je Pio X u *Pascendi* naglasio da se u katolička učilišta nužno trebaju vratiti skolastička filozofija i teologija kao jedine zdrave nauke. Prvotna Papina nakana nije išla za osudama, nego za očuvanjem Katoličke crkve i čitavoga svijeta od teških zabluda. Poslanje Crkve se sastoji u njezinoj univerzalnoj sakramentalnosti i spasenju svijeta, a sredstva kojima se služila su duhovne naravi. Stoga je Papa unio u samu Katoličku crkvu svojevrсни modernizam, a riječ je o duhovnom, sakramentalnom i liturgijskom životu unutar Crkve.

6. Zaključak

Smatra se da je XIX. i prva polovica XX. stoljeća bilo najteže razdoblje za katoličku teologiju u njezinoj dvotisućljetnoj povijesti. U drugoj polovici XVIII. stoljeća ateizam je snažno zahvatio sve pore modernoga svijeta, čega nisu bili pošteđeni čak niti teolozi toga vremena. Stoga se s pravom možemo složiti s mišljenjem K. Rahnera prema kojemu je ateizam dijete modernoga doba.³⁸ To je razdoblje kada teizam i humanizam zamjenjuju svoje pozicije. Modernistička kultura je u središte pozornosti postavila čovjeka, a Boga je potisnula u granične sfere cjelokupnoga ljudskog zbivanja. Utjecaj i prisutnost religije i Crkve u društvenom i javnom životu svedeni su na najmanju moguću mjeru. Zahvaljujući sve većem utjecaju modernističkih ideja, sekularizacija je ostavila posebno obilježje na društveni i javni život toga vremena.

38 Usp. K. Rahner, *Società umana e Chiesa di domani*, Milano 1986, str 30ss.

Antropocentrizam se nalazi u središtu modernističke misli, koji u iluminističkim idejama zadobiva sekularističko obilježje. Takav modernizam nije više usmjeren prema teocentrizmu, za što su se zalagali reformatori i Tridentski koncil, već u suprotnom pravcu, tj. prema razumu, prema subjektivizmu i antropocentrizmu. S te točke gledišta može se kazati da je modernizam zapravo određeni proces nastajanja »humanizma«, ali više nije riječ o humanizmu u duhu religijskog shvaćanja, nego o potpuno sekulariziranom humanizmu koji se preobrazio u svojevrсни ateizam. Polazišna točka modernističke misli sastoji se u tome da se ono što se naziva apsolutnim ne može nikako pokazati i »uprisutniti« u imanentno–osjetilnom svijetu niti se može govoriti o mogućnosti odnosa s njime.

U tom povijesnom razdoblju modernizam je dodirnuo vrhunac svoga razvoja i svoje moći. Sekularizacija i dekristijanizacija kulture i sveukupnoga društvenog života, koje su proizlazile iz racionalizma, prosvjetiteljstva i pozitivizma, sve su se više širile i produbljivale. Uspostaviti i produbljivati bilo kakav dijalog s modernističkom kulturom toga vremena, koja se otvoreno predstavljala antireligioznom i ateističkom, bio je iznimno težak i mučan, pa čak i nemoguć pothvat. U tom vremenskom razdoblju jedino je protestantska teologija imala mogućnost skromnog djelovanja, i to tek onda kada i sam modernistički pokret doživljava unutarnju krizu. U to vrijeme katolička je teologija bila u najtežim uvjetima svoga postojanja i djelovanja.

Stoga su u vrijeme svoga pontifikata Pio IX, Leon XIII i Pio X preporučili katoličkim teolozima da njeguju vjernost katoličkoj predaji i da rade na obnovi filozofskih i teoloških učilišta u kojima će se na poseban način poučavati nauka Tome Akvinskoga. To je bio najbolji način borbe protiv krivih shvaćanja i zabluda koje su proizlazile iz modernističkog pokreta, a koje su ugrožavale same temelje ljudskog društva. Obnovom školstva i uspostavom novih teoloških i filozofskih učilišta na skolastičkim zasadama Crkva se uspješno borila protiv krivih ideja koje su se širile iz modernističkih krugova. Obrana razuma i predaje te oživljavanje tomizma na crkvenim učilištima koje su provodili spomenuti pape omogućilo je katoličkim teolozima da ispune svoju temeljnu zadaću, a to je da »vjera postane priopćiva i da je um onih koji još ne poznaju Isusa Krista može tražiti i naći«³⁹.

39 Zbor za nauk vjere, *Dar istine. Smjernica o crkvenom pozivu teologa*, Split, 1997, br. 7.

The Catholic Church and Modernism

Ivan Antunović*

Summary

The aim of this article is to cast light upon the predicament of Catholic theology in the Modernist Period, and on the other hand, its renewal during the pontificates of Pius IX, Leon XIII and Pius X. It must be noted that this is one of the most difficult and most unfavourable times ever with respect to Catholic theology. In defense of her identity within the absolutist national state, the Catholic Church sought to deliver itself by undertaking all possible means to preserve her identity from the onslaught of new ideas coming to the fore in philosophy, politics, education and other social sciences during the Modernist Period. Overall cultural creativity of the time was characterized by social uniformity which was manifested in the predominating spirit of secularism, positivism and immanentism. Between the nineteenth and twentieth centuries, two opposing courses of direction prevailed: the neo-scholastic on the one hand, (Scheeben, Billot, Fardeil, etc) and on the other hand, theologians keen to affirm modernism (Loisy, Le Roy, Tyrrel, Murri and others). Neoscholastics were still blindly focused on tradition, in terms of content and method. Modernists endeavoured to open theology to the modern spirit, as did liberal Protestant theologians, by giving precedence to the historical aspect, historical research, historical criticism and man's subjectivity.

Key words: Modernism, liberalism, atheism, illuminism, rationalism, Church teachings, modernist theologians

* Doc. dr. sc. Ivan Antunović, Faculty of Philosophy of the Society of Jesus in Zagreb. Director of the Institute of Philosophy and Theology SJ in Zagreb and Director of Theological Studies. Address: Jordanovac 110, p. p. 169, 10001 Zagreb, Croatia. E-mail: iantunovic@ffdi.hr